

SJEĆANJE I PAMĆENJE U OGULINSKIM PREDAJAMA I LEGENDAMA. PROSTOR I OBLIKOVANJE LOKALNOG IDENTITETA

Ana Batinić

Prostor je oduvijek imao ključnu ulogu u formiranju nacionalnog, pa time i lokalnog identiteta, što osobito dolazi do izražaja u interdisciplinarnoj metodološkoj novosti »obrata k spacijalnom«, kojom se u novijim istraživanjima u društvenim i humanističkim znanostima osvjetljava prostornost. Identitet pak pripada onim semantički bogatim pojmovima koje je nemoguće obuhvatiti jednoznačnom definicijom. Prema Bitijevu *Pojmovniku*, »osnovna nedoumica pri objašnjavanju pojma identiteta sadržana je u pitanju je li on *uzrok* (pretpostavka) ili *posljedica* (učinak) određena niza razlikovnih očitovanja«¹. Nameće se pitanje koliko je prostor u današnje vrijeme globalizacije i sveopće homogenizacije (ne)bitan za identitet suvremenog čovjeka. Naša je polazna pretpostavka da je identitet društveni konstrukt te da lokalnu kulturu, koju možemo odrediti kao kulturu karakterističnu za određeni lokalitet, s jedne strane oblikuju specifični društveno-povijesni utjecaji, a s druge organska povezanost s okolišem koji

¹ Vladimir Biti: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 2000., str. 190.

je neposredno okružuje. Valja istaknuti kako se za elementima koji ističu unikatnost pojedinog lokaliteta najčešće traga u domaćoj tradiciji.² Tradicionalno se upotrebljava kao strategija ojačavanja socijalnog identiteta i održavanja privrženosti nekom kulturnom nasljeđu. Pođemo li od tvrdnje Stipe Grgasa da se kulturni identitet iščitava iz određenih ključnih priča, tzv. »traumatičnih točki«, možemo si postaviti sljedeće pitanje: koje su to ogulinske »utemeljujuće« priče, one koje identitet grada i njegove okolice čine prepoznatljivim i istovremeno mu daju ishodište? Osvrnemo li se nakratko na ogulinsku prošlost, to bi, primjerice, mogli biti povijesni događaji koji su se odvijali godine 1493., kada je turska vojska pod zapovjednikom Jakub-Hadum pašom opustošila župu Modruš. Pamćenje i sjećanje naroda međutim nikako se ne čuva samo u povijesnim kronikama i zapisima. U ogulinskom slučaju, povijesno i kulturno nasljeđe počiva na legendama i predajama koje se prenose generacijama te se na temelju tradicionalne kulturne baštine i prirodnog okruženja oblikuje predodžba o ogulinskom kraju. Legende, predaje, mitove i bajke zbog njihove »pretknjiževne« izvornosti i prvobitnosti André Jolles uvrštava u takozvane »jednostavne oblike«, jer tek na temelju tih »usmenih žanrova«, a uz stvaralačku djelatnost pojedinca, nastaju tzv. složeni oblici pod kojima danas podrazumijevamo književne vrste, tipove i žanrove.³ Prema Johnu MacCullochu, narodne priče u svojim jezgrama utjelovljuju tradicije, vjerovanja i običaje rane faze civilizacije. Njihov je sadržaj tako star da bismo ga mogli nazvati pretpovijesnim, te nas uvodi u svijet kojem pripovjedači tih priča ne pripadaju – svijet neobičnih običaja, čarolije, čarobnjaka, vila, vještica, zmajeva i divova. Upravo je taj primitivan sloj, do kojeg dolazimo nakon što oljuštimo taloge vremena,

² Zdenko Zeman; Marija Geiger: »Karizmatična fauna u službi konstruiranja lokalnog identiteta«, *Društvena istraživanja*, god. 16, br. 6 (92), str. 1056; Zagreb 2007.

³ Vidi Pogovor Milivoja Solara u knjizi *Jednostavni oblici* Andréa Jollesa, Matica hrvatska, Zagreb 2000., str. 254-255.

a koji utjelovljuje iracionalne ideje i zaboravljene običaje, sloj iz kojega možemo iščitati trajno narodno sjećanje.⁴

U knjizi *Landscape and Memory* Simon Schama analizira odnose između kulturâ i prirodnih okoliša te procese uključivanja lokalne prirode u kulturno pamćenje, pri čemu kultura odražava dijelove prirode u svojim tvorbama, primjerice mitovima, predajama i legendama. Prema Schami, krajolik je u jednakoj mjeri izgrađen od slojeva sjećanja kao i od slojeva kamena. Temeljno pitanje koje on postavlja glasi: »kad gledamo krajolik, vidimo li prirodu ili kulturu?« U tom procesu, tvrdi, dolazi do uzajamne preobrazbe prirode i kulture, te on vjeruje da je svaki krajolik – šuma, rijeka, planina – zapravo djelo uma, repozitorij sjećanja i opsesija ljudi koji ga promatraju. Ljudska kultura preoblikovala je praktički svaki prirodni sustav, i to se ne odnosi samo na stoljeća industrijalizacije nego se isto događa još od drevne Mezopotamije. I taj je, kako kaže Schama, ireverzibilno modificirani svijet zapravo sva priroda koju imamo. Ljudi su nekada bili dio prirode, a onda su postali njezini eksploatatori.⁵ Takvo prožimanje prirodnog i kulturnog uočavamo i u korpusu odabranom za temu ovoga rada. Na ogulinski krajolik kao da su nalijepljeni djelići kulturnog supstrata, slojevi sjećanja i različitih reprezentacija. Lokalne legende prenose se s generacije na generaciju i čine dio bogate nematerijalne baštine ogulinskog kraja i grada Ogulina, koji je 1500. godine osnovao knez Bernardin Frankopan. Nadahnute prirodnim ljepotama toga kraja, ponajprije dvama prirodnim fenomenima, rijekom Dobrom i planinom Klek, neke su od tih priča do danas sačuvane samo u usmenoj predaji, a neke su uklopljene u književna djela i na taj način petrificirane. Primjer je takve integracije vjerojatno najpoznatija od njih, pučka legenda iz XVI. stoljeća o djevojci Zulejki, Zuli ili Đuli. Prema priči koju je na temelju istraživanja rekontimi

⁴ MacCulloch, John Arnott: »Folk-memory in folk-tales«, *Folklore*, vol. 60, No. 3, pp. 307-315; September 1949.

⁵ Simon Schama: *Landscape and Memory*, Vintage Books, New York 1996., str. 7.

Kleka, Orjena⁶ i Snježnika. A o Kleku još doznajemo: »Pri svom biegu zgodio je Perun svojom munjevitom strielom diva Kleka u njegovu desnu žilu, kojom još i danas povremeno ističu sokovi tog gorskog diva. Narod je tu gorsku žilu prozvaio 'Dobrom' (ili Đulom), jer mu natapa polja, šume i livade. U svom preobilju znade ona kadkada toliko prebujati, da ih također i poplavi, ali se potom izgubi u gudurama surog Velebita.«⁷ Tako ovi divovi pretvoreni u kamene gromade stoje kao vječna opomena ljudima i vide se iz velikih udaljenosti. Klek je danas gorski masiv Velike Kapele (1182 m), koji se vidi i s vrha zagrebačke Medvednice, a po njemu naziv nose Klekovača, krševita visoravan u zapadnoj Bosni (Velika /1961 m/, i Mala Klekovača /1761 m/ te klekovina kao poseban tip planinske vegetacije koju karakterizira bor krivulj (*Pinus mughus*).⁸

Sljedeće dvije legende vezane uz ovu planinu zapisao je slovenski geograf i povjesničar Johann Weikhard Valvasor u XVII. stoljeću. Prva govori o vilama koje se, kad tanke magle za vrijeme mjesečine obaviju Klek, sastaju na vrhu i plešu kolo, a druga o klečkim vješticama koje za vrijeme olujnih noći sa svih strana svijeta hrle na vrh Kleka. Kako tumači Ivo Turk, »[...] kad crni oblaci polijegaju po brijegu te kad vihorovi lome granje i ruše krovove, a vjetar očajnički jauče oko tornjeva i zavijutaka ulica, vještice hrle uz paklenske krikove na vrh Kleka leteći na metlama kako bi kovale zlokobne osvete nad svima koji nisu iz njihova kola. Te bi se vještice nakon svojega demonskog plesa razišle u praskozorje na sve strane svijeta, svaka odakle je i došla.«⁹

⁶ Jedan je od divova-pobunjenika, a nalazi se na granici Crne Gore i Hercegovine (1895 m). Vidi: Dragutin Šipek: *Narodna imena iz bajoslovlja, predaja i običaja*, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, Rijeka 2008., str. 90.

⁷ Nikola Sučić (prir.): *Hrvatska narodna mitologija*, Zagreb 1943., str. 99.

⁸ Dragutin Šipek: *Narodna imena iz bajoslovlja, predaja i običaja*, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, Rijeka 2008., str. 89.

⁹ Ivo Turk: »Oguljin – legende i stvarnost«, *Hrvatska revija*, god. III, br. 4, str. 97-98; Zagreb 2003.

Ogulinski je kraj čest topos u djelima hrvatskih pisaca, osobito puto-pisaca, poput Ljudevita Vukotinovića, Ivana Kukuljevića, Ante Starčevića, Josipa Torbara, Šime Ljubića, Radoslava Lopašića, Dragutina Hirca¹⁰, Mije Stuparića, A. G. Matoša i Augusta Šenoe, koji Klek naziva »kršnim i sijedim starcem«. Prirodna ljepota ogulinskog krajolika, obavijena velom narodne predaje, mita i bajke – ili, kako bi to rekao Simon Schama, slojevima sjećanja – nerijetko je pružala nadahnuće za literarno stvaralaštvo, po čemu je vjerojatno najpoznatiji čudesan opus Ivane Brlić-Mažuranić, rođenjem Ogulinke. U njezinoj autobiografiji čitamo: »Čudnovati i napadni oblici Kleka i romantičnost Dobre pružali su mojoj mašti toliko hrane da sam daleko u noć prevračala u mislima najčudnovatije slike i fantastične mogućnosti: što li se sve odigrava u dubokoj noći oko Kleka. Čudnovatim načinom pretpostavljala je moja mašta ne navrh Kleka već u nutrini njegovoj silne, burne i neprestane prizore, odigravane fantastičnim, većinom herojskim, sad povijesnim sad biblijskim bićima [...]«¹¹ Prema vlastitu priznanju, Ivana Brlić-Mažuranić crpila je neke ideje iz fragmentarno sačuvane slavenske mitologije i iz djela Aleksandra Afanasjeva. Međutim, kako čitamo iz njezina pisma sinu Ivanu Brliću u kojemu piše o postanku *Priča iz davnine*, »One su sačinjene oko imena i likova uzetih iz slavenske mitologije, i to je sva vanjska veza koju one imaju s narodnom predajom. Ni jedan prizor, ni jedna fabula, ni jedan razvoj, ni jedna tendenca u ovim pričama nisu nađeni gotovi u našoj mitologiji. [...] Posve je drugo pitanje

¹⁰ »Na Kleku se sabiru i roče vile-planinkinje, ali i čarobnice. Narod priča da na njemu sniva Kraljević Marko, i uistinu nalikuje cijela hrptina ogromnomu divu, kojemu razabireš glavu, prsi, uzdignuta koljena i ogromne noge, koje upriličuje Klečica... Narod naš zove Klek i *starcem* i s potpunim pravom [...]«, Dragutin Hirc: Klek, u: *Ogulin, povijesna i kulturna baština*, Matica hrvatska Ogulin, Ogulin 2000., str. 239-246.

¹¹ Ivana Brlić-Mažuranić: *Autobiografija*, u: Vinko Brešić (prir.): *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb 1997., str. 521. [Brlićkina je *Autobiografija* napisana u svibnju 1916. u Topuskom, a prvi put tiskana u *Hrvatskoj reviji* 1930. godine.]

nutarnja veza, koju *Priče iz davnine* imaju sa narodnim pjesništvom. S toga gledišta moje su priče zaista ne moje, nego su one pričanja, priviđenja, nade, vjerovanja i uzdanja cijele duše slavenskog plemena.«¹² Prema Maji Bošković-Stulli, motivi koje je autorica preuzela iz usmene književnosti i mitoloških priča toliko su stopljeni da ih je teško razdvojiti.¹³ I u *Pričama iz davnine* i u *Basnama i bajkama* prostor je prirode neoromantičarski stiliziran i estetiziran, no iz nekih je prizora ipak moguće iščitati tragove ogulinske topografije. Prema nekim se tumačenjima, primjerice, Đulin ponor javlja u *Regoču* u obliku prolaza u podzemni svijet koji je, na Kosjenkin prijedlog, udarcima noge načinio vilenjak Regoč, a velika je poplava Zlovođe iz iste priče usporediva s nabujalom rijekom Dobrom, koja se i danas ponekad prelijeva preko vrhova ponora i poplavljuje grad. U priči *Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica* Klek je pretvoren u Kitež-planinu, u kojoj živi Zmaj Ognjeni. Autoričina je dakle mašta potaknuta osebujnom prirodom ogulinskog kraja, no njezine priče umnogome nadilaze okvire lokalnoga, referirajući na općeslavensko.¹⁴

U ogulinskom kraju poznate su još dvije predaje: narodna predaja o ukletoj kraljevni koja se nalazi u unutrašnjosti Kleka pretvorena u zmiju te predaja o zmaju koji živi u dubinama Schmidtova jezera i koji je uhvatio i oteo djevojku, a spasio ju je sveti Juraj. U prilog istinitosti ove priče ističe se otisak kopita konja svetoga Jurja sačuvan na kamenu pokraj jezera.

Kako se u današnje vrijeme osebujan i specifičan imidž lokaliteta najčešće revalorizira i konstruira u svrhu što uspješnije turističke

¹² Izjava autorice o postanku *Priča iz davnine* [pismo sinu Ivanu Brliću, Brod na Savi, 30. XI. 1929., *Hrvatska revija*, god. III, br. 5, str. 289-290; Zagreb, 1930.], u: Ivana Brlić-Mažuranić: *Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, prir. Zvonimir Diklić, Matica hrvatska, Zagreb 1997., str. 275.

¹³ Maja Bošković-Stulli: »*Priče iz davnine* i usmena književnost«, u: *Ivana Brlić-Mažuranić, Zbornik radova*, Zagreb 1970., str. 163-180.

¹⁴ Usp. Dubravka Zima: *Ivana Brlić-Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001., str. 96-101.

promidžbe, možemo zaključiti da Ogulin svoju turističku ponudu temelji na dvije bitne odrednice lokalnog identiteta. Prva se odnosi na usmenost odnosno narodno pamćenje i sjećanje očuvano u predajama i legendama, pri čemu je ukorijenjenost ovih šest priča u krajolik tolika da su one postale njegov *genius loci*. Neke od njih dobro su poznate, a s drugih je skinut sloj prašine i zaborava te su one, kroz turističku ponudu, ponovno oživljene. Druga odrednica temelji se na ogulinskom prirodom nadahnutim pričama i bajkama Ivane Brlić-Mažuranić, koje su, bez obzira na spomenute utjecaje, neponovljive i izvorne. Tako Ogulin oblikuje vlastiti identitet sjedinjujući elemente geografske, prirodne, povijesne i kulturne, ponajprije književne baštine, te postaje prepoznatljiv kao *zavičaj bajke*.

PRIMARNA I SEKUNDARNA LITERATURA

- Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb 2000.
- Bošković-Stulli, Maja: »*Priče iz davnine i usmena književnost*«, u: *Ivana Brlić-Mažuranić, Zbornik radova*, Zagreb 1970., str. 163-180.
- Bošković-Stulli, Maja: *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb 1991.
- Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje. Stoljeća usmene hrvatske proze*, 2. dop. izd., Matica hrvatska, Zagreb 2006.
- Brešić, Vinko (prir.): *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb 1997.
- Brlić-Mažuranić, Ivana: *Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, prir. Zvonimir Diklić, Matica hrvatska, Zagreb 1997.
- Čorak, Željka: »Ogulin – kratko čitanje grada«, *Život umjetnosti*, god. XXXII, br. 60, str. 38-47; Zagreb 1998.
- Čorak, Željka: »Visibilia et invisibilia. Mjesta Ivane Brlić-Mažuranić«, *Muzeologija*, br. 43/44, str. 30-34; Zagreb, 2006./2007. [Tekst je objavljen u *Vijencu*, br. 337, str. 7; Zagreb, 1. veljače 2007.]

- Foucault, Michel: »O drugim prostorima«, *Glasje. Časopis za književnost i umjetnost*, god. III, br. 6, str. 8-14; Zadar 1996.
- Grgas, Stipe: »Prostornost u društvenim znanostima«, *Filozofska istraživanja*, god. 16, sv. 1, str. [267]-273; Zagreb 1996.
- Hanžek, Milan: *Zulejka (Gjulin ponor). Historijska tragedija u tri čina (četiri slike)*, Dionička tiskara u Zagrebu, Zagreb 1910.
- Jolles, André: *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.
- Kovačević, Dražen (prir.): *Legende i predaje Hrvata*, CID, Zagreb 1993.
- Kristo, Ilija: »Predaja kao usmenoknjiževni oblik na primjerima iz duvanjskog kraja«, *Hrvatska obzorja*, god. VIII, br. 4, str. 893-900; Split, prosinac 2000.
- Kruhek, Milan: *Srednjovjekovni Modruš*, Matica hrvatska – Ogranak Ogulin, Ogulin 2008.
- Lipošćak, Višnja; Sučić, Stjepan (ur.): *Ogulin: povijesna i kulturna baština*, Matica hrvatska Ogulin – Poglavarstvo grada Ogulina, Ogulin 2000.
- Lisac, Josip: »Goranski prostor hrvatske književnosti«, *Glasje. Časopis za književnost i umjetnost*, god. III, br. 6, str. 158-163; Zadar 1996.
- Lovrenčić, Sanja: *U potrazi za Ivanom*, Autorska kuća: Zagreb 2007.
- MacCulloch, John Arnott: »Folk-memory in folk-tales«, *Folklore*, vol. 60, No. 3, pp. 307-315, September 1949.
- Magdić, Mile: *Topografija i povijest Ogulina*, Zagreb 1926. [pretisak: Ogranak MH Ogulin, Ogulin 2019.]
- Ratković, Dragana Lucija: »Ivanina kuća bajke u Ogulinu, njihovu zajedničkom zavičaju...«, *Muzeologija*, br. 43/44, str. 306-314; Zagreb 2006./2007.
- Salopek, Hrvoje: *Ogulinsko-modruški rodovi*, Matica hrvatska – Ogulin, Hrvatska matica iseljenika – Zagreb, Hrvatsko rodoslovno društvo »Pavao Ritter Vitezović« – Zagreb, Zagreb 2007.
- Schama, Simon: *Landscape and Memory*, Vintage Books, New York 1996.
- Sekulić, Duško: »Prostor i identitet«, *Erasmus. Časopis za kulturu demokracije*, br. 19, str. 46-57; Zagreb, veljača 1997.
- Stuparić, Mijo: »Od Zagreba do Ogulina«, *Seljačka prosvjeta*, god. III, br. 1, str. 7-9; Zagreb, siječanj 1928.
- Sučić, Nikola (prir.): *Hrvatska narodna mitologija*, Zagreb 1943.
- Šimunović, Ivo: »Hrvatska i europski regionalizam«, u zborniku Znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu*, 1994., knjiga XIX, Pula 1994., str. 107-116.

- Šipek, Dragutin: *Narodna imena iz bajoslovlja, predaja i običaja*, Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, Rijeka 2008.
- Torbar, Josip: Klek, *Vienac*, tečaj IX, br. 1, str. 12-15; Zagreb, 6. siječnja 1877.
- Turk, Ivo: »Ogulin – legende i stvarnost«, *Hrvatska revija*, god. III, br. 4, str. 94-100; Zagreb 2003.
- Zeman, Zdenko; Geiger, Marija: »Karizmatična fauna u službi konstruiranja lokalnog identiteta«, *Društvena istraživanja*, god. 16, br. 6 (92), str. 1055-1079; Zagreb, 2007.
- Zima, Dubravka: *Ivana Brlić-Mažuranić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001.

REMEMBRANCE AND MEMORY IN OGULIN TALES AND LEGENDS. SPACE AND CONSTRUCTION OF THE LOCAL IDENTITY

A b s t r a c t

This paper analyzes the role of tales and legends in the construction of the local identity of the city of Ogulin and its surroundings, as well as the extent to which the level of connection with space in the sense of interdisciplinary methodological view of »the reversal towards the spatial« (M. Foucault, S. Grgas) in social sciences and humanities, and thus in literary theory, influences the creation and preservation of cultural values, as well as promotion of folk heritage. As a literary topos, Ogulin appears in many Croatian literary works. A specific fairy-tale beauty which surrounds the town was a continuous source of inspiration for writers. The most famous example of all is probably the enchanting opus of the writer Ivana Brlić-Mažuranić. It is also almost an unavoidable part of the works of Croatian travel writers, such as Ivan Kukuljević, Radoslav Lopašić, Dragutin Hirc, Josip Torbar, Šime Ljubić, and Mijo Stuparić.

The aim of this paper is to study the ways in which folk tales and legends of Ogulin were preserved and transmitted orally, and later on appropriated in literary texts, as well as to show the ways of construction of cultural and local identity of the Ogulin region. Some of these tales are: the legend of Klek the Giant; the legend of fairies who dance in the moonlight at the top of the Mountain of Klek; the tale of the witches of Klek who, in stormy nights, hurtle to the top of the Mountain of Klek from all over the world; the folk tale from the 16th century about a girl called Zulejka or Đula, who, because of an unfortunate love, threw herself off a cliff into the abyss of the Dobra River (which is in the middle of the town) which was named Đula's Abyss after her; the folk tale about a cursed princess trapped as a snake in the Mountain of Klek, and finally the legend of the Dragon and Schmidt's Lake.